

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Litteraturvetenskapliga institutionen

C-uppsats

Mälaren runt

En kriminalpsykologisk odysseé

VT 2010

Författare: Erik Andersson

Handledare: Dag Hedman

Innehållsförteckning

Inledning och syfte.....	3
Metod.....	4
Avgränsningar.....	5
Tidigare forskning.....	6
Avhandling.....	7
Påverkan på Thorsten Jonssons.....	7
Huvuddrag hos Andreas Bjerre.....	9
Novellsamlingen och novellerna presenteras.....	11
Fly till vatten och morgon.....	11
Blom.....	11
Mälaren runt.....	12
Analys.....	12
Brottslingen.....	12
Brottslingens motiv.....	15
De andra.....	18
Miljön.....	20
Avslutande diskussion.....	25
Litteraturförteckning.....	27

Inledning och syfte

När Hjalmar Söderberg (1869-1941) gick ur tiden var han inte endast en hyllad romanförfattare, han var även en framgångsrik novellist med samlingarna *Historietter* (1898) och *Främlingarna* (1903) som höjdpunkter. Samma år som Söderberg dog, 1941, utkom en av de mest betydande svenska novellsamlingarna för efterföljande författargeneration: *Fly till vatten och morgon* av Thorsten Jonsson (1910-1950). Samlingen innehåller uteslutande kriminalnoveller i bred bemärkelse och är ett av de tidigaste exemplen på hårdkokthet i svensk prosa. Thorsten Jonsson ses som en portalgestalt för hårdkoktheten i Sverige mycket tack vare denna novellsamling.¹

I *Fly till vatten och morgon* återfinns en novell som heter ”Mälaren runt”. Denna är en replik på en berättelse författad av just Hjalmar Söderberg, novellen ”Blom”, publicerad i *Främlingarna* knappt fyrtio år tidigare. Att Jonsson medvetet förhåller sig till Söderbergs novell står utom allt rimligt tvivel redan vid en ytlig betraktelse. Båda novellerna handlar om en man vid namn Valdemar Blom som en tidig augustimorgon frigges från ett fängelsestraff på Långholmen. Denna likhet är naturligtvis ingen slump utan ett medvetet drag från Jonssons sida. Beröringspunkterna är många fler och kommer att avhandlas senare. Per-Olov Enquist nämner i sin avhandling om Thorsten Jonssons kriminalnoveller, att Jonsson också ska ha berättat för en nära vän att novellen verkligen är en replik på ”Blom”.²

Att se *varför* Thorsten Jonsson har valt att författa en replik är inte lika lätt. Det finns i alla fall inget skäl som på ett iögonfallande sätt framträder vid en första genomläsning. Det är svårt att direkt peka på någon specifik detalj som skulle kunna kasta ett nytt sken över endera berättelsen, därvidlag är dessa noveller alltför olika. Att Jonsson har något slags syfte med sin replik är dock helt säkert, referenserna är inte endast en perifer detalj i berättelsen. Thorsten Jonsson var en mycket medveten författare, en pedant, och det verkar därför osannolikt att han bara skulle alludera på Söderberg som en ’kul’ detalj. Detta i synnerhet då denna allusion är en så central del av berättelsen.

Per-Olov Enquist noterar även i sin avhandling att frågor som rörde kriminalitet och

¹ Jonsson introducerade, genom sitt jobb som översättare, bl.a. Ernest Hemingway (1899-1954) för de svenska läsarna. Han kom stilistiskt att påverkas av honom, något som tydligt avspeglas i *Fly till vatten och morgon*.

² Per-Olof Enquist: *Studier i Thorsten Jonssons kriminalnoveller*, lic. avh. vt., Uppsala, 1966, not 2, s. 71.

fångvård var "ett problemkomplex som på 30-talet hade stor aktualitet".³ Jonsson var vid denna tid politiskt engagerad på vänsterkanten, och en annan Thorsten Jonsson-forskare, Per-Olof Erixon, menar att *Fly till vatten och morgon* närmast kan ses som ett inlägg i den svenska kriminaldebatten.⁴ Det går därför att ana en ansats till ett socialpolitiskt ställningstagande bakom repliken. Men även om så vore fallet förklarar det inte *varför* Jonsson i "Mälaren runt" väljer att utgå från Söderbergs nästan 40 år gamla novell, när han i samlingens övriga noveller endast verkar ha utgått från verkliga fall? Det är just detta *varför* som kommer att undersökas i denna uppsats: *vad vill Thorsten Jonsson visa med sin replik?*

Metod

Forskningen kring intertextualitet är bred och i synnerhet Gérard Genette (f. 1930) har utformat rika teorier kring olika verks intertextuella relationer, eller som han väljer att kalla det i dess bredaste bemärkelse, deras transtextuella relationer: "all that sets the text in a relationship, whether obvious or concealed, with other texts".⁵ Genette ägnar sig bland annat åt att identifiera och klassificera olika former av transtextualitet. All denna forskning utelämnas dock i det fortsatta arbetet. Syftet här är inte att kartlägga vilken *typ* av relation som finns texterna emellan, syftet är att undersöka *varför* det överhuvud existerar en relation mellan texterna. Därför blir en komparativ textanalys ofrånkomlig i en studie av detta slag.

Undersökningen kommer dock inte att begränsas till en närläsning av de utvalda novellerna. Det är nämligen viktigt att visa på viktiga influenser i Thorsten Jonssons utveckling, influenser som i sin tur kan ge information om varför Jonsson väljer att skriva på det ena eller andra sättet. Jonsson var intresserad av kriminologi och kriminalpsykologi och därför är det för den fortsatta uppsatsen viktigt att förstå vilka tankegångar som påverkat honom. Fokus kommer här framför allt att ligga på teorier som formulerats av en av det tidiga 1900-talets mest tongivande kriminologer, Andreas Bjerre (1879-1925). Detta innebär att analysen även kommer få ett idéhistoriskt perspektiv. Undersökningen inleds således med detta senare perspektiv, som i stor utsträckning bygger på tidigare forskning, för att detta sedan skall kunna fungera som en naturlig bakgrund och referensram till den efterföljande analysen.

³ Ibid. s 126.

⁴ Per-Olof Erixon: *Ett spann över svarta ingentinget*, diss., Umeå, 1994, s. 110.

⁵ Gérard Genette: *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, Nebraska, 1997, s. 1.

Därefter ägnas för enkelhetens skull några rader åt en kort presentation av de båda noveller som ska analyseras. Där ges även bakgrunden till Jonssons novellsamling för att klargöra kontexten som ”Mälaren runt” ska förstås utifrån. ”Mälaren runt” är nämligen endast en del av något större, novellsamlingen *Fly till vatten och morgon*, och det är viktigt att ha det i åtanke även vid en läsning av enskilda noveller.

Sedan analyseras de båda novellerna. Fokus ligger på att undersöka vilka betydande likheter och skillnader som finns novellerna emellan och, där så är möjligt, hur man kan koppla dessa till Jonssons influenser och dåtidens kriminologiska forskning. Därigenom kommer förhoppningsvis skälen till repliken att framträda. I tur och ordning kommer följande aspekter att avhandlas: likheter och skillnader mellan personerna Blom; hur motiven bakom brotten skiljer sig åt; vad de har för relation till sin omgivning; miljön huvudpersonerna befinner sig i.

Avslutningsvis diskuteras vilka slutsatser man kan dra av det som framkommit i undersökningen.

Avgränsningar

All forskning som rör Hjalmar Söderberg kommer att utelämnas i denna uppsats. Detta på grund av att uppsatsen inte har som syfte att analysera Söderbergs novell – syftet är att analysera ”Mälaren runt”. ”Blom” fungerar endast som en fond till den senare berättelsen, således blir Söderbergforskningen ovidkommande. Trots detta måste förstås ”Blom” analyseras i dess egenskap av referens till den senare novellen och därmed finns givetvis en risk att något väsentligt förbises vid läsningen av Söderberg. Denna risk borde dock vara förhållandevis liten och därför utelämnas all Söderbergforskning i detta arbete.

En avgränsning måste tyvärr även ske gällande ämnet Thorsten Jonsson. För att ha möjlighet att grundligt undersöka all eventuell extern påverkan på Jonsson skulle det krävas en långt mycket större tidsrymd till förfogande än vad som varit fallet vid denna uppsats. Det är nämligen mer eller mindre belagt att man kan finna spår av Andreas Bjerre, Gunnar Inghe (1910-1977), Martin Koch (1882-1940), med flera i *Fly till vatten och morgon*. Uppsatsen skulle därför naturligtvis vinna på en direkt jämförelse av ”Mälaren runt” och verk skrivna av någon av dessa herrar eller någon annan som kan tänkas ha haft betydelse för författarskapet. Av nämnda namn har endast verk av Andreas Bjerre personligen genomlästs av undertecknad. Bjerre är dock den person som troligtvis har satt tydligast spår i *Fly till vatten och morgon*.

Befintlig forskning på området är dessutom grundlig och därför borde detta sammantaget också vara fullt tillräcklig för att i denna uppsats peka ut de viktigaste aspekterna för denna påverkan.

Tidigare forskning

Denna uppsats kommer i stor utsträckning att dra nytta av Per-Olov Enquists licentiatavhandling, *Studier i Thorsten Jonssons kriminalnoveller*. Enquist försöker i denna klarlägga bakgrunden till novellerna i *Fly till vatten och morgon*. På första bladet i novellsamlingen, i vad som kan betraktas som ett kort förord, klargör nämligen Jonsson att alla novellerna i någon mån bygger på verkliga kriminalfall. Jonsson berättar där även att han till sin hjälp vid arbetet haft kriminologen Gunnar Inghe (1910-1977), som har "gett många uppslag och kritiserat [...] ur kriminalpsykologisk synpunkt diskutabla sidor".⁶

Detta tar alltså Enquist fasta på i sin avhandling. Han söker även undersöka vilken bild av brottslingen och samhället som Jonsson målar upp i sina noveller, något som Enquist menar avspeglar Jonssons egen syn på samhället och kriminalitet. Enquist gör i detta syfte grundliga analyser av ett flertal texter från samlingen, däribland "Mälaren runt".⁷ Han kommer i den analysen huvudsakligen fram till att Jonsson förmedlar en förtäckt samhällskritik i texten. Denna analys kommer naturligtvis att diskuteras utförligare senare i uppsatsen. Enquist diskuterar däremot högst kortfattat relationen till Söderbergs förlaga och konstaterar egentligen endast att det handlar om en replik.

Enquist ägnar sig alltså i huvudsak åt *Fly till vatten och morgon* men även en del tidigare opublicerat material såsom ett påbörjat utkast till en roman. En mer heltäckande studie företar Per-Olof Erixon i sin avhandling *Ett spann över svarta ingentinget*. Erixon täcker in hela författarskapet och väver samtidigt in en levnadsteckning i sin avhandling.⁸ Han försöker påvisa vissa linjer som han tycker löper genom Jonssons samlade produktion, linjer som utvecklas och förändras över tid. Utöver Jonssons beryktade hårdkokthet menar Erixon att det även går att se en existentiell problematik i hans verk som kommer starkast till uttryck i hans tidiga lyrik. Han söker även peka på en metalitterär sida hos Jonsson. Precis som Enquist tar Erixon förstås även upp Jonssons sociala och politiska sida, det drag som kanske är

⁶ Thorsten Jonsson: *Fly till vatten och morgon*, Stockholm, 1998, s. 5.

⁷ Enquist s. 137-144.

⁸ Jonssons skönlitterära (publicerade) oeuvre består av två diktsamlingar, tre novellsamlingar (varav en

mest flagrant.⁹

Erixon ägnar *Fly till vatten och morgon* ett kapitel i sin avhandling och i detta kapitel finns en längre analys av ”Mälaren runt”. I likhet med Enquist vill även Erixon undersöka vilken bild av brottslingen Jonsson visar upp, men Erixon kommer till en något annan slutsats än Enquist. Medan Enquist menar att Jonsson i slutänden, så att säga, ställer sig på brottslingens sida, menar Erixon att Jonsson inte visar någon som helst nåd i sin teckning av Blom. Erixon kommer även till slutsatsen att Jonsson i ”Mälaren runt” ”valt bort ambitionen att gestalta psykologiska motiv”.¹⁰ Som titeln på föreliggande uppsats antyder är utgångspunkten i detta arbete en helt annan och skälen därtill kommer förhoppningsvis att framträda under uppsatsens gång. Det finns naturligtvis ändå anledning att återkomma även till Erixons analys senare.¹¹

Relationen mellan ”Blom” och ”Mälaren runt” behandlas något mer utförligt hos Erixon mot vad som är fallet i Enquists avhandling. Iakttagelserna är dock inte mer uttömmande än att de får plats i en fotnot och observationerna påvisar inget annat än det uppenbara. Erixon drar heller ingen egentlig slutsats utifrån sina iakttagelser, han endast registrerar vissa detaljer.¹²

Även Christina Söderhjelm-McKnight har författat en avhandling om Thorsten Jonsson: *America in the Works of Thorsten Jonsson*. Den ägnas dock enbart åt den senare delen av författarskapet, romanen *Konvoj*, novellsamlingen *Dimman från havet*, samt hans översättningar av amerikanska författare.¹³ Hennes avhandling är således inte av någon betydelse för denna uppsats.

Avhandling

Påverkan på Thorsten Jonsson

Thorsten Jonsson var en extremt beläst person. Dels hade han fyra års högskolestudier vid Stockholms Högskola, som det hette på den tiden; dels läste han mycket i jobbet som översättare och i jobbet som litteraturkritiker (han var bland annat kulturchef på

postumt publicerad som inte var helt och hållet färdig vid Jonssons död), samt en roman.

⁹ Erixon utgår i hög utsträckning från Enquists avhandling. Han säger själv på sidan 106: ”Enquists avhandling utgör en naturlig referenspunkt och källa för detta kapitel, bland annat beroende på att det är han som bestämt förlagorna till flera noveller.”

¹⁰ Erixon s. 123.

¹¹ Ibid. s. 118-124.

¹² Ibid. not 35 s. 119.

¹³ Christina Söderhjelm-McKnight: *America in the Works of Thorsten Jonsson*, akad. avh., Berkley, 1978.

Dagens Nyheter). Utöver detta verkar Jonsson ha besuttit en enorm läskapacitet som han på fritiden nyttjade flitigt. Per-Olof Erixon har vid arbetet med sin avhandling bland annat fått tillgång till en privat läsdagbok som Jonsson använde sig av under en kortare tid 1933. Det visar sig att under de 45 dagar Jonsson skriver i boken, avverkar han lika många titlar.¹⁴ Även om han förmodligen inte alltid läste en bok dagligen kan man ändå utgå ifrån att han läste väldigt mycket.

Det är intressant att se hur Per-Olov Enquist beskriver Jonssons tidiga litterära bildningsväg. Han tycker att det är lätt att se hur "först [Hjalmar] Söderberg och Hjalmar Bergman sätter spår, sedan [Marcel] Proust och [André] Gide, sist [David Herbert] Lawrence och [...] [James] Joyce".¹⁵ I denna bildningsväg framträder nämligen ett par direkta kopplingar till "Mälaren runt". Kopplingen till Söderberg är förstås självklar men det finns även en koppling till James Joyce (1882-1941) som man nog inte heller helt ska förbise. Enquist menar att Jonsson är tydligt påverkad av Joyce i åtminstone tre texter, en av dem är novellen "Järnspisrum" som också återfinns i *Fly till vatten och morgon*.¹⁶ Han säger däremot inget om "Mälaren runt". Det är dock rimligt att anta att det inte enbart är en slump att Valdemar Blom delvis är namne med Leopold Bloom i *Ulysses* från 1922. Verkens båda koncept är likartade, precis som Joyce har Jonsson löst flyttat över handlingen från ett äldre verk till en modernare miljö. Att dra några ytterligare slutsatser utifrån detta vore nog att driva resonemanget för långt men det är i alla fall värt att konstatera att Jonsson med all säkerhet inspirerats till metoden av Joyce. Därmed är det också troligt att han, i likhet med Joyce, vill att man vid läsningen av "Mälaren runt", bär förlagan med sig i bakhuvudet.

Jonsson var under ungdomen en hängiven socialist och besatt ett stort socialt engagemang, ett engagemang som även sträckte sig till samhällets mörkare sidor. Bland all litteratur Jonsson läste finns nämligen en stor mängd som berör kriminologi och kriminalpsykologi, men även andra typer av brottskildringar. Enquist och Erixon visar att Jonsson läst bland andra den dokumentära kriminalskildraren Martin Koch, som Jonsson påbörjade en licentiatavhandling om; han bör även ha varit insatt i läkaren Olof Kinbergs (1873-1960) forskning, Kinberg var flitigt sysselsatt i debatten kring fångvården under 30-talet; Jonsson översatte också norrmannen Artur Omre

¹⁴ Erixon s. 22.

¹⁵ Enquist s. 5.

¹⁶ Ibid. s. 81.

(1887-1967) som skrev skönlitteratur utifrån erfarenheter från sin egen brottsliga bana; Jonsson översatte även engelsmannen Mark Benneys *Low Company. Describing the Evolution of a Burglar* från 1936 som i likhet med Omre på erfarenhetsgrund beskriver brottet utifrån brottslingens eget perspektiv; dessutom var Jonsson som sagt god vän med kriminologen Gunnar Inghe.¹⁷ Att han läste den här typen av verk präglade givetvis även hans egen syn: "han anslöt sig till den då aktuella kriminologiska expertisens syn på brottslingar och brott".¹⁸ De experter som påverkat Jonsson mest är enligt Enquist troligtvis just Gunnar Inghe och den tidigare nämnde kriminologen Andreas Bjerre.¹⁹ Att Bjerre satt många spår i *Fly till vatten och morgon* är helt säkert. Många av brotten och brottslingarna bär tydliga och direkt överförda drag från Bjerres stora studie *Bidrag till mordets psykologi* som publicerades 1925.²⁰

Huvuddrag hos Andreas Bjerre

Andreas Bjerre kom Jonsson i kontakt med då han arbetade på sin avhandling om Martin Koch. Koch hade ett nära samarbete med Bjerre när han skrev sina kriminalromaner och denne kriminolog kom alltså även att utöva ett stort inflytande på Thorsten Jonsson.²¹ *Bidrag till mordets psykologi* bygger på en mängd intervjuer med livstidsdömda mördare på Långholmen, där Bjerre försöker kategorisera mördarna utifrån defekter i deras "själsliv". En central tanke hos Bjerre är att brottslingar besitter en sorts svaghet. Med svaghet menar han "en oförmåga att komma tillrätta med de krav som tillvaron ställer på varje människa oberoende av hennes sociala miljö och övriga yttre livsvillkor."²² Vidare menar han att denna svaghet "endast äro medel eller vägar att undfly den verklighet, vilken dessa livsodugliga icke kunna komma tillrätta med".²³

Denna själsliga defekt kan ta sig olika uttryck och Bjerre delar upp mördarna i tre olika grupper: mördarna med ett bedrägligt själsliv, de ångestladdade utan självkänsla och så de som lever ett så kallat skenliv: att "i saknad av alla tillräckligt starka personliga känslor och instinkter försöka tillägna sig sin omgivnings alla praktiska

¹⁷ Erixon s.109 ff.

¹⁸ Enquist. s. 66.

¹⁹ Ibid. s. 66 f.

²⁰ Andreas Bjerre: *Bidrag till mordets psykologi. Kriminalpsykologiska studier*, Stockholm, 1925.

²¹ Jonsson beundrade Martin Koch och man kan tänka sig att han såg dennes samarbete med Bjerre framför sig när han på liknande sätt inledde sitt eget samarbete med Gunnar Inghe.

²² Bjerre s. 7.

levnadsregler och moraliska livsnormer och sålunda smyga sig fram genom en sorts skenliv“.²⁴ Det är den sista gruppen som är mest intressant för denna uppsats eftersom Bjerre menar att denna “grupp av mördare utan tvivel är mindre talrik än de båda föregående, men den är kriminalpsykologiskt värd särskild uppmärksamhet, därför att man hos andra brottslingar finner ganska djupa spår av samma psykologiska process som är det centrala och avgörande i dessas själsliv.”²⁵ Bjerre har nämligen ett vidare kriminologiskt intresse, som berör mer än endast mördare och har tidigare även studerat “tjuvaktighetens psykologi”.²⁶ I samband med denna kategorisering påpekar även Bjerre att det på individnivå är vanligt att defekterna överlappar de olika grupperna, defekterna kan förstås också vara mer eller mindre utvecklade.

Tanken här är att visa några bärande punkter från Bjerres studie. Dessa ger förstås endast en rudimentär och ofullständig bild av hans forskning. Det viktiga i detta sammanhang är dock inte att förstå Andreas Bjerre, det viktiga är att förstå hans koppling till Thorsten Jonsson och denna koppling kommer tydliggöras under uppsatsens gång.

Bjerre säger angående sin egen vetenskapliga metod att “man för att verkligen lära känna en människa bör lyssna icke efter hennes ords och ej heller efter hennes medvetna känslors och tankars, utan efter hennes omedvetna själslivs innehåll.”²⁷ Både Enquist och Erixon uppmärksammar att Jonsson själv tagit denna metod som verktyg för sitt eget skönlitterära författande.²⁸ Om man dessutom tillfogar ytterligare ett citat av Bjerre kan man ana varför humanisten Jonsson valt att anamma dennes metod: Bjerre menar nämligen att om man förstår brottslingens “innersta drivkrafter, så växer i regeln vår indignation emot handlingen i samma grad som vår indignation mot handlingsmannen veknar”.²⁹

En kuriös detalj i sammanhanget är att Andreas Bjerres äldre bror, den berömde själsläkaren Poul Bjerre (1876-1964), var invecklad i en medial strid med Hjalmar Söderberg efter *Doktor Glas* publicering 1905. Poul Bjerre kritiserade just förbrytarskildringen då den förhärligade “förnuftets sönderfall”.³⁰ Från den här uppsatsens perspektiv blir det närapå komiskt att även observera att Poul Bjerre som

²³ Ibid. s. 8.

²⁴ Ibid. s. 9.

²⁵ Ibid. s. 9.

²⁶ Ibid. s. 74.

²⁷ Ibid. s. 17.

²⁸ Erixon s. 103 f.

²⁹ Bjerre s. 15.

kritik framhåller Doktor Glas, men även Martin Bircks, patologiska drag. Dessa drag som Jonsson, med hjälp av metoder hämtade från Poul Bjerres bror, knappt 40 år senare drev till skönlitterär fulländning.

Novellsamlingen och novellerna presenteras

Fly till vatten och morgon

Alla noveller i *Fly till vatten och morgon* handlar om brott på ett eller annat sätt. Syftet var enligt Enquist att skildra det "typiska" brottet och därför finns en mängd olika brott representerade i samlingen.³¹ I "Mälaren runt" möter vi som tidigare nämnts en notorisk biltjuv, men även mord, försäkringsbedrägeri, hembränning, med flera, förekommer i samlingen. I princip alla noveller bygger också i varierande utsträckning på verkliga fall som Jonsson har fått kännedom om på ett eller annat sätt. Vissa har han funnit genom sitt jobb som journalist, andra via sin vän, kriminologen Gunnar Inghe, som han alltså också nämner i samlingens förord.³² Men även om han framhåller Inge i förordet står det alltså klart att många av historierna hämtat en betydande mängd stoff från Andreas Bjerres studier i *Bidrag till mordets psykologi*. Med hjälp av Gunnar Inghe fick han dock möjlighet att direkt i dokument från Långholmen studera fallen. Några fall har han även fått kunskap om via hörsägen, detta verkar vara fallet med en stor del av handlingen i "Mälaren runt".³³

Blom

Novellen inleds med att Oskar Valdemar Napoleon Blom frigges från ett nio månader långt fängelsestraff. Det är andra gången han sitter i fängelse, första gången stal han 30 kronor av sin dåvarande fästmö Tekla, andra gången gällde det en kavajstöld. När han lämnar Långholmen har han i kavajens bröstficka 80 kronor och ett rekommendationsbrev från fängelsedirektören. Han har för avsikt att söka jobb under dagens gång men eftersom det fortfarande är tidigt på morgonen och solen skiner väljer han att i stället flanera runt på Södermalm en stund. Efter att ha ätit, rakat sig och skaffat lite nya kläder träffar han av en slump sin gamla älskarinna Edit. (Man får veta att Blom tidigare har träffat Edit samtidigt som Tekla. Tekla stannade han hos

³⁰ Tommy Olofsson: "Söderbergs doktor segrade över psykiatrin", i *Svenska Dagbladet* 24.11.2005.

³¹ Enquist s. 30.

³² Ibid. s. 66 ff.

endast på grund av hennes pengar ända tills den dag hans dubbelspel avslöjats.)

Blom lockar med sig Edit ut i skogen för en tête-à-tête. Han somnar bredvid henne och när han vaknar är Edit borta, liksom pengarna och rekommendationsbrevet.

Mälaren runt

Novellen inleds med att Valdemar Blom frigges från ett tre månader långt fängelsestraff för bilstöld. Det är första gången han sitter i fängelse. Omgående stöter han på en obehövad bil där nyckeln sitter i tändningslåset. Han stjälar bilen och bestämmer sig för att åka runt Mälaren. På vägen runt Mälaren stannar han till på diverse ställen för att köpa godsaker och mat. Han besöker även Gripsholms slott och ett badhus. När han sent på kvällen passerat Köping får han punktering. Han lyckas inte byta däck i mörkret och övernattar därför på ett hotell utan att betala för sig. När han på morgonen kommer tillbaks till bilen väntar polisen på honom.

Analys

Brottslingen

“Han hette Blom; Valdemar efter pappa; och kom ut en morgon i början av augusti.”³⁴ Redan i den första meningen av ”Mälaren runt” etablerar Torsten Jonsson den intertextuella kopplingen till Hjalmar Söderbergs ”Blom”. Söderbergs Blom är alltså far till Jonssons Blom, det är augusti och båda frigges en vacker morgon från ett fängelsestraff på Långholmen.³⁵ Detta är själva utgångspunkten och kan väl också sägas vara de likheter som är uppenbara vid en första genomläsning av de båda novellerna. Men det finns givetvis fler. Några viktiga likheter står att finna hos huvudpersonerna, de delar nämligen vissa drag. Till att börja med kan sägas att båda verkar vara lättjefulla personer som gärna tar för sig av livets goda. Ingen av dem har särskilt bråttom att ta tag i sina nya, fria liv. Nöjen får gå före jobb. Hos Blom d.y. dyker inte tanken på att skaffa ett jobb upp överhuvudtaget. Och om Blom d.ä. sägs att då han hade det lite bättre ställt, det vill säga under den tid han fick pengar av sin “halvgamla” fästmo “med sparbanksbok”, tyckte han om att dricka punsch och roa sig

³³ Ibid. s. 29.

³⁴ Jonsson s. 22.

³⁵ För enkelhetens skull kallas Söderbergs Blom hädanefter för den äldre (d.ä.) medan Jonssons Blom följaktligen får gå under namnet den yngre (d.y.).

“mer än vad som är bra för fattigt folk”.³⁶

Jan-Olof Erixon berör i sin fotnot två andra drag som huvudpersonerna delar, självupptagenhet och fåfänga.³⁷ Båda karaktärerna är nämligen förtjusta i att spegla sig och funderar mycket kring sina klädval, i synnerhet Blom d.y.

Egentligen borde man inte bära plånboken i kavajens bröstficka. Det fördärvade fallet på kavajen, men nu när han en gång börjat fick det gå. Nästa gång han köpte en ny kostym skulle han tänka på det. Nästa gång han köpte nya kläder skulle han ha en kostym i djupt brunlila. Såvida det inte kommit något nytt under den här senaste tiden, som vore att föredra.³⁸

På detta sätt resonerar Blom hela tiden kring sitt utseende, alltmedan han gärna uppsöker herrekiperingar för att botanisera bland plaggen. Även Blom d.ä. är mån om sitt utseende. Det första han gör, efter att han ätit sin första frukost i det fria, är att raka och ekipera sig. Han blir “nästan rörd” av sitt nya utseende.³⁹

Det är väl egentligen inte alltför egendomligt att man efter en längre fängelsevistelse vill få en omstart genom en nytt, fräscht utseende, men det är något i deras sätt som ger känslan av att kläderna och det yttre betyder något mer. Som om det yttre får symbolisera en strävan eller en önskan att vara någon annan. Omedelbart efter att Blom d.ä. besökt rakstugan uppsöker han en fotograf. Sedan han studerat sin “förvandling” i en reflexion känner han nämligen “en oemotståndlig frestelse” att låta sig förevisas. Efter fotograferingen bedyrar fotografen att Blom “kommer att se ut som en bankdirektör” på korten.⁴⁰ Just i den stunden får Blom således bekräftat att förvandlingen gjort honom till någon annan än den före detta intern som han i själva verket är.

Denna strävan märks dock ännu starkare hos Blom d.y. som i hela sin uppenbarelse präglas av en längtan att vara någon annan. Detta tydliggörs, förutom tankarna rörande hans apparition, i hans tal.⁴¹ Allt han pratar om, allt han tänker har nämligen en lånad ton. När han besöker Gripsholms slott andas hans tal turistbroschyrens:

³⁶ Hjalmar Söderberg: *Yngre samtidsnoveller*, Stockholm, 1952, s. 88.

³⁷ Erixon not 35 s. 119.

³⁸ Jonsson s. 24.

³⁹ Söderberg, s. 87.

⁴⁰ Söderberg s. 87.

⁴¹ Mälaren runt är, precis som Blom, internt fokaliserad. Därför måste berättarrösten i stort sett ses som en direkt återgivning av Bloms intryck.

“Bland de många porträtten av in- och utländska furstar och furstinnor lade han särskilt märke till ett synnerligen naturtroget porträtt i stort format och med bred guldrum, föreställande konung Oskar II.”⁴² Samma sak händer i Strängnäs när han, med vad Enquist träffande betecknar som “en magnifik kliché”, beskriver synen från tornet i domkyrkan: “Från tornet hade han utsikt över den i lummig grönska inbäddade staden.”⁴³ Beteendet återkommer i närapå varje situation han befinner sig. Hans “blandning av missförstådd högsvenska och kanslispråk” får träda fram så fort han ges möjlighet att verka initierad.⁴⁴ När han äter på restaurang framstår han som en gourmet, när han åker bil som en bilförsäljare.

Citaten kanske lösryckta på detta sätt inte verkar helt övertygande som exempel på tillgjordhet. Men i sin rätta kontext blir detta extremt tydligt. För att tala med Enquist: “han tar intryck av det han ser på ett fullständig urskillningslöst sätt” och insprängt i Thorsten Jonssons prosa gör satserna “ett häftigt kontrasterande intryck”.⁴⁵ Detta är också den huvudsakliga förklaringen till hans utstuderade klädsmaak, det är inte hans smak som framträder, det är snarare ett försök av Blom att ikläda sig rollen som sofistikerad affärsman. Den påklustrade attityden förstärks nämligen ytterligare av att Blom d.y. de facto ljuger för varje person han träffar, han utger sig för att vara just affärsman på väg till ett viktigt sammanträde.

Den uttalade lögnaktigheten finns även hos Blom d.ä. Han ljuger om sin fängelsevistelse då han stöter ihop med sin tidigare älskarinna Edit. Han kan även antas ha ljugit grovt under dubbelspelet mot sin tidigare fästmö Tekla. Blom d.ä. kan dock ange vissa personliga skäl för sina lögner, om än de inte är rättfärdigande så är de i alla fall något slags skäl. I fallet med Edit så ligger det förstås i hans intresse att visa en fördelaktig sida eftersom han är förälskad i henne och när det gäller skälen att ljuga för Tekla är det lika uppenbart att han har ekonomisk vinning i sikte. Detta kan kontrasteras mot Blom d.y. som varken känner eller, i de flesta fall åtminstone, kan ha något annat känslomässigt skäl att ljuga för dem han träffar. Lögnerna genererar därmed inte minsta vinning för Blom – även om han delvis säkerligen inbillar sig att de kan skänka honom någon slags respekt – de cementerar endast bilden av honom som en ytterligt falsk person.

Förklaringen till att Blom d.y. ständigt ljuger står nog i stället att finna i Bjerres

⁴² Jonsson s. 32.

⁴³ Enquist s. 141.

⁴⁴ Enquist s. 137.

tankegångar om skenlivet: "I dessa lögner inriktar de [brottslingarna] [...] all sin energi på att framställa sig själva så olika sitt eget verkliga jag som möjligt, naturligtvis av medveten eller omedveten fruktan för att i första ögonblicket skenbart ofarliga, sanna uppgifter om dem själva senare skulle kunna visa sig i högsta grad farliga, om icke rent av fällande genom att icke passa in i deras lögner."⁴⁶ Vid ett tillfälle i "Mälaren runt" besöker Blom d.y. ett badhus. Han köper en biljett och lämnar in sina värdesaker vid biljettluckan. Inne vid bassängerna upptäcker han dock att tre pojkar redan leker i vattnet. Han vänder tvärt och hämtar ut sina värdesaker under förevändning att han "erinrar sig" att han "inte har tid" på grund av ett affärssammanträde i Strängnäs som han inte får missa.⁴⁷ Den verkliga anledningen är att han är rädd att pojkarna skall upptäcka att han inte kan simma. En sådan upptäckt hade med Bjerres resonemang kunnat leda till att hela Bloms förljugna tillvaro avslöjas.

Denna längtan efter att vara någon annan är dock gemensam för både far och son Blom. Det centrala i denna längtan är väl egentligen något självklart som båda bokstavligen uttrycker, "han skulle aldrig sitta i fängelse mer".⁴⁸ Med detta visar båda författarna tydligt att ingen av huvudpersonerna när några romantiserande drömmar om det kriminella levernet. Tvärtom visar Blom d.y. genom sitt beteende att han vill vara något helt annat, en affärsman, eller någon annan belevad och respekterad person. På samma sätt klargör Blom d.ä. hur han innerst inne har framtidsplaner om "ett nytt liv, om lycka och välstånd och allmän aktning".⁴⁹ Detta innebär att ingen av dem egentligen vill begå kriminella handlingar. Men varför gör de då det? Texterna bär implicit olika svar på denna fråga. Och dessa svar är centrala för förståelsen av Jonssons replik.

Brottslingens motiv

I det tidigare citerade stycket där Blom d.y. funderar kring fallet på kavajen ryms även en Söderbergreferens. "Egentligen borde man inte bära plånboken i kavajens bröstficka" tänker Blom d.y.⁵⁰ För honom är skälet till detta att plånboken fördärvar fallet på kavajen, men denna uppmaning skulle lika gärna kunnat komma från hans

⁴⁵ Ibid. s. 140 f.

⁴⁶ Bjerre s. 194.

⁴⁷ Jonsson s. 34.

⁴⁸ Jonsson s. 32.

⁴⁹ Söderberg s. 84.

far, Blom d.ä., av en helt annan anledning. Det var ur just bröstfickan på dennes kavaj som grunden för hans nya liv försnillades av Edit – pengarna och rekommendationen från fängelsedirektören. Även om referensen är subtil pekar den på en viktig skillnad novellerna emellan.

I Söderbergs novell är det huvudsakligen händelser i Bloms omgivning som driver honom in på den brottsliga banan. Han har förvisso själv skuld till att han hamnar i situationer där brottet kallar, men de handlingar som leder honom till dessa situationer är inte i sig själva brottsliga, (här åsyftas framför allt handlingar som springer ur hans lättjefulla och lustbejakande leverne). Även om novellen slutar efter den snöpliga stölden av pengarna och rekommendationsbrevet, förstår läsaren att hans olycka kommer att fortsätta, Blom har själv en sådan känsla genom hela novellen. Det är därför inte osannolikt att tänka sig att han kommer att återfalla i brott när vi lämnar honom vid novellens slut, snarare tvärtom. Pengarna och rekommendationen var hans "hävstång" till ett nytt liv.⁵¹ På samma sätt är det Bloms dåvarande belägenhet som driver honom till den initiala olyckan – stölden av fästmon Teklas pengar. Han har då nyligen blivit uppsagd från sitt arbete och är i pekuniär nöd. Eftersom Tekla dessutom tidigare har lovat honom ett lån ser han stölden som, om inte hans 'rätt', så i varje fall något som sker under förmildrande omständigheter. Efter den första fängelsevistelsen lever han sedan i fattigdom och den andra stölden är helt enkelt en sista utväg för att undvika att sättas i tvångsarbete.⁵²

Vid ett tillfälle beskådar Blom d.ä. en ankfamilj som simmar under Liljeholmsbron. Han kastar skorpsmulor åt fåglarna och njuter av att se hur de kivas och stjälar smulorna av varandra.

Och han kände det nästan som en tröst att se det oskyldiga vita djuret ostraftat och alldeles naturligt utföra en handling, som på människors språk kallas för stöld, och som han hade fått lida så mycket för.⁵³

När Blom på detta sätt jämför sig med fåglarna ger han intrycket av att han ser stölden som något "naturligt". I den miljö ankfamiljen befinner sig är stölden något som är

⁵⁰ Jonsson s. 24.

⁵¹ Söderberg s. 84.

⁵² Ibid. s. 90. I novellen står det att Blom stjal kavajen "för att undgå Svartsjö". Svartsjö var vid tiden för novellens tillkomst en tvångsarbetsanstalt. Det är rimligt att anta att Blom p.g.a. lösdriveri riskerade att sättas i tvångsarbete eftersom man tidigare i novellen fått reda på att han delvis försörjt sig genom att tigga.

⁵³ Ibid. s. 91.

alltjämt närvarande, de är ändå lika "oskyldigt vita". På samma sätt vistas Blom själv i en miljö där han både stjälar själv och blir bestulen. Medan Blom studerar kampen om skorpsmulorna tänker han: "Ja, det är rätt, [...] den som har något skall passa på det han har, annars kommer en annan och tar det".⁵⁴ Där förflyttas bilden av ankorna över på hans egen miljö och kopplingen till hans egen stöld av Teklas pengar blir tydlig. Hans tanke blir även ett förebud om det för honom snöpliga slutet på novellen

Blom d.y. drivs av något annat. Han har, på samma sätt som med lögnerna, inget egentligt motiv till sin bilstöld. Självklart går det att tjäna pengar på en bilstöld men ett sådant motiv skymtar aldrig förbi i novellen och han intalar sig till och med att han senare skall lämna tillbaks bilen. Blom hittar även en portfölj i bilen som kan tänkas innehålla något värdefullt, men om den gör det eller inte får läsaren aldrig veta eftersom Blom slänger portföljen i skogen utan att ens titta i den. Snarare verkar Blom ha någon form av fysisk dragning till brottet: "Inom sig kände han hur det skulle kännas att sitta i" bilen.⁵⁵

Det är tydligt att medan Söderberg huvudsakligen söker förklaringar till Bloms beteende i yttre faktorer eller i en oansvarig livsstil, vänder sig Jonsson inåt och söker djupare psykologiska och patologiska förklaringar till Bloms beteende. Något som är helt i linje med tankarna hos den expertis han drog lärdom av.

Precis som Enquist påpekar har Blom d.y. bakom den belevade fasaden ett närmast infantilt drag: han köper snask så fort han kommer åt; han leker med bilens sökarljus som ett litet barn; han smäller påsar för att lyssna på smällen, o.s.v.⁵⁶ Han verkar heller inte vara riktigt medveten om sina handlingar: "Jag har gjort någonting dumt, tänkte han alldeles klart och tydligt, och han ville stanna och fundera och göra klart för sig vad det var."⁵⁷ Men någon insikt om vad detta dumma skulle vara når han aldrig. Blom d.y. är helt renons på konsekvenstänkande. Han lever i stunden och gör exakt vad som faller honom in, köper det han vill ha eller stjälar det han vill ha. En av få långsiktiga konsekvenser han bekymras över i novellen är just oron över kavajens fall.

"Det var som bekant en av kriminalpsykologins första allmänna teser, att de brottsligas själsliv företer påfallande likhet eller släktskap med [...] barnens", säger

⁵⁴ Ibid. s. 91.

⁵⁵ Jonsson s. 25.

⁵⁶ Enquist s. 140.

⁵⁷ Jonsson s. 29.

Bjerre.⁵⁸ Det är uppenbart att Jonsson tagit fasta på detta i ”Mälaren runt” när han skänkt Blom d.y. alla barnsliga drag. Man kan även ana att Jonsson haft Olof Kinberg i åtanke. Kinberg söker kategorisera brottslingar utifrån olika individuella och sociala faktorer. I en av grupperna återfinns brottslingar som har vad han kallar medfödda lyten, bland dessa återfinns bland annat infantilism och sexuell inversion.⁵⁹ Då Jonsson antyder att Blom d.y. är homosexuell, är det därför möjligt att även ana Kinberg i teckningen av huvudpersonen.

De andra

En av de betydande skillnader som Per-Olof Erixon ser mellan novellerna är att Söderbergs novell andas en gemytlighet som Jonssons saknar. Erixon bygger detta på att, som han säger, ”inte en människa syns till” på Södermalm när Blom d.y. lämnar fängelset. Ingen tar avsked av honom när han kommer ut från Långholmen; kioskerna och serveringarna utanför fängelset är stängda; hela Söder verkar ligga öde. Denna situation kontrasterar han mot ett mycket livligare Södermalm som möter Blom d.ä.⁶⁰

Erixon berör här ett centralt tema i Jonssons novell. Vad han inte lyckas med är att formulera detta tema på ett tillfredställande sätt. Staden är endast tom under tre av novellens 21 sidor därefter träffar Blom d.y. ganska många människor, faktiskt fler än hans fader gör i Söderbergs novell. Det tomma Stockholm som möter Blom d.y. på morgonen är i stället en bild av en annan sorts ensamhet, ett utanförskap som präglar hela hans tillvaro. Skillnaden mellan novellerna ligger nämligen i huvudpersonernas närhet till människor i sin omgivning. Blom d.y. är ivrigt kontaktsökande, ”han inleder ‘samtal’ med alla, upplyser alla, en smula i onödan, om vart han är på väg, fast ingen är det minsta intresserad”.⁶¹ Inte en endaste gång träffar Blom en människa som han får något annat än ytlig kontakt med, trots att han verkar längta efter detta mer än något annat. När han handlar snask av gumman i kiosken försöker han närmast desperat att starta en konversation. Gumman verkar dock inte alls vilja konversera, snarare betraktar hon Blom med misstro i ett avsnitt som tydligt belyser Bloms fåfänga kontaktsökande:

– God morgon, god morgon, sa han till gumman inne i kioskdunklet och

⁵⁸ Bjerre s. 114.

⁵⁹ Enquist s. 68 f.

⁶⁰ Erixon not 35 s. 119

⁶¹ Enquist s. 140.

rätade till den gula slipsen. Det är ett ovanligt fördelaktigt väder att vara ute och åka i.

Gumman sa ingenting.

– Jag är ute och åker lite, sa han. Han satte handen på höften och vände profilen till, gjorde med högra handen en gest mot bilen. Framför kylaren låg asfalten grå och började bli het i morgonsolen. Ja, sa han, det är skönt när man kommer upp på mornarna. Jag har tagit mig lite ledigt och är ute och åker för nöjes skull. Huvudsakligen för nöjes skull. Alldeles kan man ju inte koppla ifrån tillade han förklarande. Och låta det gå alldeles vind för våg.

Gumman satt inne i kiosken och stirrade på honom.

[...]

– Jag tar äpplet, chokladen och kexen i en större påse och krusbären i en mindre påse för sig. Hur mycket kan det då bli alltsammans?

Gumman satt tyst en stund och stirrade på honom genom fönsteröppningen. Påsarna stod en på var sida om henne, och på vardera påsen höll hon en hand som var stor och mjuk. När hon såg honom i ögonen vände han bort blicken och log mot henne. Gumman satt alldeles stilla i sin skära kofta.⁶²

På detta sätt förhåller han sig till alla människor han möter och han längtar oupphörligen efter någon att "samtala" med. Även om Blom vill väl så verkar gumman i citatet närmast misstänksam mot främlingen framför henne. Hon håller händerna på påsarna som om Bloms tjuvaktiga natur sken igenom hans fasad. När han försöker konversera stirrar hon endast på honom, nästan som om det vore något synbart fel på honom.

Det är sannolikt i just detta som Lars-Olof Erixon finner bristen på gemytlighet. Blom är ofrivilligt ensam, och inbäddad i Thorsten Jonssons karga, registrerande prosa sänker sig en sorglig ton över denna ensamhet. Blom verkar inte ha några vänner eller någon familj som saknat honom under hans fängelsevistelse, det är i varje fall ingen som kommer och möter honom när han lämnar fängelset. Han verkar heller inte ha någon särskild person som han på eget bevåg kan besöka, där han skulle kunna få njuta av det så efterlängtrade "samtalet". De enda mer personliga relationerna som anas i "Mälaren runt" är några antydde homosexuella kontakter. Men dessa kontakter är som sagt endast antydde och skulle lika gärna kunna tolkas som fantasier. Och även om Blom verkligen har haft homosexuella kontakter behöver det ju ingalunda betyda

att han i övrigt utvecklat något annat än en ytlig relation till dessa män. Någon koppling till sin far, som är den ende omnämnde släktingen i novellen, verkar han heller inte ha. Med detta i beaktande blir det tomma Södermalm endast ett förebud om den djupare ensamhet som väntar honom utanför fängelset.

Det är förvisso ingen som möter upp Blom d.ä. heller när han lämnar fängelset men han bemöts åtminstone vänligt av människor han möter. Även om vaktkonstapeln på Långholmsbron inte förefaller särskilt intresserad av Blom, så kan han åtminstone ge honom ett vänligt ord. Samma sak med andra personer som han möter under sin första förmiddag i det fria. Dessutom vet man att Blom d.ä. har eller har haft flera närmre bekantskaper, även om de inte är särskilt väl fungerande. Han har förra fästmon Tekla som älskar honom, även om han endast älskar hennes pengar; han har älskarinnan Edit som han älskar även om hon, som det verkar, inte älskar honom. Kort sagt, vanliga mellanmännsliga relationer. Kontrasten blir hursomhelst påtaglig vid jämförelse med sonens sociala liv.

Jonsson framhäver i sin novell Bloms udda natur, att han inte riktigt är som alla andra. Människorna han möter märker den påklitrade attityden och uppträder reserverat. Jonsson "teckna[r] ett porträtt av en människa som inte är vuxen att spela den roll han försöker spela" och genom att visa att människor, genom sin reservation, genomskådar detta förstärks också läsarens uppfattning av Blom som falsk.⁶³ Samtidigt visar Jonsson något annat. Om man beaktar Bjerres metod, som ju Jonsson också gjorde till sin egen, "att lika uppmärksam iakttaga och lika noggrant analysera det yttre sätt, varpå en människa, avsiktligt eller utan självkontroll, uppträder under ett samtal, som allt vad hon öppet uttalar", då kan man ana en annan nyans i denne något arrogante posör.⁶⁴ Under den påklitrade ytan huserar ingen "förslagen brottsling" som Erixon kallar honom – i sin ivriga längtan efter kontakt verkar där snarare finnas en ensam pojke utan social kompetens.⁶⁵

Miljön

Miljöns påverkan på Blom d.ä. omnämndes tidigare. Denna miljö är förstås arbetarklassens fattigdom på Södermalm. Han säger att han känner sig som mest

⁶² Jonsson s. 27 f.

⁶³ Enquist s.137.

⁶⁴ Bjerre s. 24 f.

⁶⁵ Erixon not 35 s. 119.

hemma “mellan Skinnarviksbergen, Liljeholmsbron och Långholmen“.⁶⁶ Det är väl läge att påpeka att den demografiska strukturen på Södermalm genomgått något av en metamorfos under de drygt hundra år som passerat sedan novellen skrevs. Dåtidens södermalmsbor var ingalunda välbärgade storstadsbor – de var trångbodda, lågavlönade fabriksarbetare. Det är i denna miljö som Blom d.ä. hör hemma, han är själv i grunden textilarbetare. Dessutom är han från början en bondpojke som inte nått någon högre bildningsgrad. Detta visar Söderberg bland annat genom att han endast har varit på Nationalmuseum en gång men då tyckte att marmorbysterna han där såg var otäck. Han känner heller inte till H C Andersen (1805-1875) även om han lyckas erinra sig ”Sagan om den fula ankungen”. Denna saga, “som han en gång läst i en skolbok”, kommer han att tänka på när han beskådar ankfamiljen och “sökte efter en tillämpning på sig själv och fann den delvis i sin förvandling på rakstugan [...] men det föreföll honom inte fullt tillräckligt”.⁶⁷ Läsaren får därmed återigen en föraning om att sagan om Blom inte kommer att sluta lyckligt.

Blom d.y. ger ett helt annat intryck. Han är medveten om hur man för sig (i alla fall i vardagliga situationer), han är ganska väl bevandrad i konst och historia; och han har ett sätt att tala som är väsensskilt från Blom d.ä. Han besitter helt enkelt kunskaper som verkar härröra från en annan miljö än arbetarklassens. Det finns två sätt att förhålla sig till detta. Antingen är även detta en del av hans påklustrade attityd. I hans strävan att vara någon annan är det naturligt att vilja göra en klassresa. Med tanke på vem hans far är, så är så ju egentligen även klasstillhörigheten för Blom d.y. given.

Det är absolut rimligt att tänka sig att det “alltför handboksmässiga” språket och hans “blandning av missförstådd högsvenska och kanslispråk” kan sägas höra till Bloms påklustrade attityd. Men det är även möjligt att tänka sig att Blom faktiskt har en annan klasstillhörighet. Det är tydligt att Blom d.y. i grunden har ett språk som inte är det gängse i ett arbetarhem, han har i alla fall inte fått sin skolning av Blom d.ä. Det är heller inte rimligt att Blom skulle ha lärt sig så mycket vid sina kontakter med rättsväsendet, såsom Erixon antyder, att det förändrat hela hans språkdräkt, speciellt inte då han bara suttit i fängelse en gång tidigare.⁶⁸

Här verkar det i så fall uppstå en inkonsekvens, för om Blom d.ä. är far till Blom d.y., då borde de väl också härstamma från samma hem och samma samhällsskikt.

⁶⁶ Söderberg s. 86.

⁶⁷ Ibid. s. 92.

⁶⁸ Erixon s. 121.

Denna inkonsekvens är dock endast skenbar. Klassresan skulle förvisso kunna tänkas vara en konstnärlig frihet som Jonsson tagit sig eftersom det är något annat han vill synliggöra. Det är dock inte givet att Blom d.y. verkligen måste ha växt upp med sin far för att historien konsekvent skall förhålla sig till sin förlaga. Det sägs inget om hans uppväxt i novellen och eftersom Blom d.ä. i Söderbergs novell har stora problem att försörja ens sig själv, är det rimligt att utgå ifrån att han heller inte kan ha tagit hand om något barn. Det är troligast att Jonsson tänker sig detta senare scenario. Vidare är det möjligt att tänka sig att Edit blir gravid när hon sista gången träffar Blom d.ä. Kanske har hon sedan gift sig uppåt på samhällsstegen, eller kanske har Blom d.y. blivit fosterhemsplacerad i ett finare hem, kanske har han en helt annan mamma. Detta är givetvis inte något annat än irrelevant spekulatation – men det visar att Jonsson inte behöver vara inkonsekvent genom att skänka Blom d.y. en annan klasstillhörighet än sin far.

Jonsson skapar vid ett annat tillfälle en parallell bild till en händelse i Söderbergs novell. Dessa bilder visar hur de båda männen ser på kriminalitet, men i Jonssons fall ger bilden även vissa ledtrådar om huvudpersonens uppväxtmiljö. Blom d.ä. får i samband med att han beskådar ankfamiljen möjlighet att undervisa två små flickor i vad det är de bevittnar. Flickorna tror att det är råttor som simmar i vattnet. Blom förklarar: "Det är en ankfamilj. [...] Di ä skapta till att gå i vattnet. Det är inte mera märkvärdigt att di går i vattnet än att fiskarna simmar".⁶⁹ Om man som tidigare utgår från att ankfamiljen är en symbol för Bloms egen belägenhet, så visar Söderberg här hur Blom d.ä. ser på sina brott. Flickorna tycker sig i ankorna se råttor, skadedjur, på samma sätt som Blom, genom sin tjuvaktighet, av samhället betraktas som något skadligt och oönskat. Men genom Blom får flickorna i stället veta att vad ankorna gör (vad Blom gör) är något helt naturligt.

Blom d.y. träffar även han en ung flicka, hon står och säljer hallon utmed vägkanten. Blom tycker att hallonen ser ut som trädgårdshallon och frågar därför förmanande: "Du har väl inte stulit bären, lilla vän?"⁷⁰ Flickan svarar ingenting och rusar därifrån när hon fått pengarna av Blom. Dels visar detta förstås att Blom d.y. är extremt falsk och helt i avsaknad av självmedvetenhet; dels visar det att han trots allt är medveten om vad som är rätt och fel och att han verkar anse att det är fel att stjäla. När Blom helt plötsligt byter position i berättelsen och blir den rättfärdige, är det även lätt att se

⁶⁹ Söderberg s. 92.

⁷⁰ Jonsson s. 34.

hur han en gång själv varit i samma situation som den lilla flickan. Hans förmanande röst ger eko av något självupplevt, i synnerhet då han senare konstaterar att trädgårdshallon sällan “smakar lika friskt som vilda”.⁷¹

Som parallella bilder kan dessa händelser alltså säga något om Bloms uppväxtmiljö. Det pekar återigen på att Blom d.ä. är uppvuxen i en miljö där steget till brottslighet inte är särskilt långt. Blom d.y. däremot härstammar från en annan miljö där han är van att få förmaningar när han gjort något fel. Trots detta begår han alltså brott. Återigen skulle en karakteristik av Bjerre kunna förklara beteendet hos Blom d.y.: “Han var tvärtom från början alldeles icke moraliskt känslolös, och från det småborgerliga barndomshemmet [...] hade han medfört [...] en betydande barlast pliktinstinkter. Men vad han saknade var förmågan att se verkligheten annat än sådan som den blev honom bekvämast just för ögonblicket”.⁷² Denna Bjerres sista tankegång fungerar nästan som en dramaturgisk kraft i ”Mälaren runt”. Teckningen av Blom d.y. ändrar nämligen karaktär under berättelsens gång. Enquist lägger stor vikt vid denna förändring: “Det pastischerande försvinner, stilimitationerna tar slut. En helt ny ton kommer in i novellen.”⁷³ Kort sagt, Blom d.y. börjar mer och mer bli ‘sig själv’. När han på natten försöker byta det punkterade däck på bilen känner han en stigande rädsla för mörkret som omger bilen. Han känner även en rädsla för syrsorna som hörs inifrån mörkret. Han flyr slutligen mörkret och de skräckinjagande syrsorna och springer till närmsta stad. Utan att betala för sig smyger han in på ett hotell. Där upptäcker han ett tomt rum, klär av sig naken och lägger sig i sängen.

Denna nakenhet kan tolkas både bokstavligt och bildligt. När han ligger i sängen finns inte längre ett spår kvar av den tidigare påklistrade attityden. Han är helt naken. Att han dessutom lägger sig på “sidan” och “drog upp benen”, han ligger alltså i fosterställning, förstärker intrycket av att han är sårbar och hjälplös när han inte längre har sin falska fasad att gömma sig bakom – att han är som ett barn.⁷⁴

Syrsorna som skrämmar honom vid bilen är en flera gånger återkommande bild då berättelsen närmar sig slutet och Bloms påklistrade manér börjar försvinna. Till att börja med noterar han endast syrsorna, det märks dock att de gör honom lite orolig. När de sedan återkommer eskalerar hans oro och småningom börjar han måla upp de mest otroliga bilder av insekterna:

⁷¹ Ibid. s. 34.

⁷² Bjerre s. 59.

⁷³ Enquist s. 141.

Han hörde syrsorna runtomkring sig och hörde att de hade små vassa tänder, dolda bakom djurl ppar, och tänderna sl t sig långsamt omkring honom i en allt trängre krets. Snart skulle de blivit så många och kommit så nära, att han satt innesluten i dem som i cellen, och de skulle inte längre dölja tänderna bakom läpparna utan dra upp läpparna så att de små vassa tänderna var som en vitblinkande mur omkring honom, trängre och trängre, för att angripa honom från alla håll och rispa upp hans kött i trådar och han skulle vara som en människokropp kastad i en damm full av giriga små fiskar.⁷⁵

F r Enquist är bilden av syrsorna central för förståelsen av novellen. Han menar att det finns två sätt att tolka syrsorna. Antingen ger de en konkret bild av misshandel och vanvård i fängelset, "att han projicerar sina erfarenheter från Långholmen på syrsorna". Detta tror dock Enquist  r en övertolkning och menar att det snarare är själva k nsln av att vara i rättsväsendets händer som Jonsson vill gestalta, "k nsln av att vara totalt utlämnad åt makter som  r grymma, destruktiva och skoningslösa".⁷⁶ Han menar att bilden av hur syrsorna drar upp läpparna och visar tänderna direkt korresponderar med novellens sista rader där poliserna leende griper Blom. "Där kommer poliserna fram ur skogen, flyktingen ligger i cirkelns mitt, och han kan inte undkomma dem."⁷⁷ Denna tolkning bygger han delvis på en då pågående debatt om brutalitet inom kriminalvården där bland andra Olof Kinberg var tongivande.

Även denna tolkning känns dock något krystad. Det  r förvisso troligt att Jonsson medvetet låter bilden av syrsorna korrespondera med slutbilden. Det är heller inte orimligt att Jonsson låter oss ana polisbrutalitet genom bilden av syrsorna. Men detta  r inte vad Jonsson huvudsakligen vill visa. Återigen finns nyckeln i stället hos Bjerre. Han menar att det inom brottslingen, efter brottet, sker en utrensning av de forna moraliska instinkterna och att brottslingen "ständigt måste arbeta på att befria sig ifrån resterna av dessa instinkter, vilka nu naturligtvis göra sig gällande som visserligen splittrade och därför maktlösa men likväl generande, gnagande f rebr elser".⁷⁸ Tidigare i uppsatsen har vi sett att Blom d.y. inom sig varit medveten om att han gjort något fel utan att riktigt kunna komma fram till vad han gjort fel. Det  r denna "generande, gnagande" känsla, som växer sig starkare under berättelsens

⁷⁴ Jonsson s. 43.

⁷⁵ Ibid. s. 41.

⁷⁶ Enquist s. 143.

⁷⁷ Ibid. s. 144.

gång och slutligen kulminerar i bilden av syrsorna. För vad har egentligen syrsan symboliserat tidigare? Thorsten Jonsson bjuder här läsaren på en populärkulturell referens. I Carlo Collodis (1826-1890) saga *Pinocchio* har dockan Pinocchio ett samvete som gestaltas genom en syrsa. Denna saga hade vid tiden för *Fly till vatten och morgons* tillkomst fått ny aktualitet genom Disneys filmatisering. I filmatiseringen har syrsan även fått ett namn: Benjamin. Filmen hade premiär 1940, alltså ett år innan Jonssons novellsamling publicerades. Det är därför rimligt att se syrsorna i novellen, precis som i *Pinocchio*, som en gestaltning av Bloms påträngande samvete.

Man kan nu börja skymta en förståelse av repliken. Jonsson har själv sagt i en i övrigt uppskattande kommenterar till *Suckarnas bro* av Artur Omre: "övertygande är han inte precis på alla punkter – han skyller helt på miljön, men kan inte förklara varför killen ensam blir förbrytare av en stor syskonskara".⁷⁹ Det verkar alltså som om Jonsson vill flytta fokus från miljön till individen, något som även kom att gälla hans eget skönlitterära arbete. Man kan därför tänka sig att Jonsson genom sin replik vill anföra samma kritik mot Söderbergs novell som han tidigare yttrat emot Omre. Om inte annat vill han i alla fall fördjupa bilden av Valdemar Blom. Då Jonsson visar att miljö och bakgrund inte är avgörande orsaker till varför Blom d.y. stjälar bilar, visar han samtidigt att miljön och bakgrunden inte heller kan vara den enda förklaringen till varför Söderbergs Blom begår brott.

Avslutande diskussion

Den här typen av jämförelse blir alltid något svävande eftersom det givetvis finns en stor, nästan obegränsad mängd olikheter mellan två så här i grunden olikartade noveller. Denna uppsats har dock försökt lyfta fram de olikheter som kan vara på något sätt betydande för förståelsen av repliken. På samma sätt har de likheter som kan vara relevanta lyfts fram, och den likhet som verkligen är betydande är förstås att båda novellerna handlar om brottslingar. Båda novellerna ger också läsaren möjlighet att sätta sig in i brottslingens situation och båda novellerna handlar om brottslingar som egentligen inte vill begå brott. Söderbergs Blom är en person som, på grund av sitt leverne och miljön han befinner sig i, hamnar i situationer som driver honom till brott. Hans leverne är, som tidigare sagts, i sig självt inte brottsligt, det leder honom

⁷⁸ Bjerre s. 73 f.

⁷⁹ Enquist s. 47.

endast till situationer där brottet i Bloms ögon blir oundvikligt. Däremot är han en på många vis osympatisk person. Han är lat och drar kallt beräknande fördelar av människor i sin omgivning när han så finner passande för egen vinning.

Valdemar Blom i Jonssons tappning är däremot en ganska ensam person, han kanske inte är sympatisk men i alla fall ömkansvärd. Han har ingen som helst anledning att begå något brott. Hans bevekelsegrunder står att finna i den kriminologiska forskning som framhållits i denna uppsats. Syftet har varit att visa, precis som tidigare forskning också visat, att det är hos denna kriminologiska expertis som Thorsten Jonsson hämtar sitt stoff. Därigenom blir det nämligen också tydligt vad det är Jonsson vill framhålla i relationen till Söderbergs novell.

Per-Olof Erixon menar som tidigare nämnts att *Fly till vatten och morgon* närmast kan ses som ett inlägg i den svenska kriminaldebatten, och om man ser den som ett sådant måste man utgå ifrån att det är någonting Jonsson vänder sig emot. Eftersom Jonsson var bevandrad i dåtidens kriminologiska forskning tyckte han att den typ av förbrytarporträtt som exempelvis Artur Omre gav i *Suckarnas bro* var något otillfredsställande, det är därför även rimligt att utgå ifrån att detta i så fall även gäller det porträtt Söderberg ger i "Blom". Det är därför han väljer att skriva en replik på "Blom". Att hävda att Jonsson går i polemik med Söderberg vore däremot att driva denna tes för långt, snarare vill han nyansera bilden. Man skulle till och med delvis kunna se "Mälaren runt" som en hommage till Söderberg eftersom det förstås fanns otaliga andra kriminalberättelser han kunde valt att skriva en replik på.

När Jonsson på detta sätt placerar, egentligen hela novellsamlingen i ett litteraturhistoriskt sammanhang visar han att samlingen markerar en ny syn på brottslingar, eller i varje fall ett nytt sätt att i litteratur beskriva brottslingar. Denna beskrivning är vetenskapens och Jonsson återvänder därmed samtidigt till det naturalistiska arvet. Valdemar Blom d.y. är en kleptomant, en mytoman. Men detta är sjukdomar, det är inte utfall av ett oansvarigt leverne eller pressen från en hård miljö. Thorsten Jonssons ansats kan därför sägas vara, för att en sista gång citera Bjerre, att dra fram brottslingens innersta drivkrafter "ur det omedvetnas mörker", för det är i "dem som möjligheten till förståelse i yttersta hand beror".⁸⁰

⁸⁰ Bjerre s. 15.

Litteraturförteckning:

Bjerre, Andreas: *Bidrag till mordets psykologi. Kriminalpsykologiska studier* (Stockholm, 1925)

Enquist, Per-Olov : *Studier i Thorsten Jonssons kriminalnoveller* (Uppsala, 1966)

Erixon, Per-Olof: *Ett spann över svarta ingentinget* (diss. Umeå, 1994)

Genette, Gérard: *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (Nebraska, 1997 [orig. 1982])

Jonsson, Thorsten: *Fly till vatten och morgon* (Stockholm, 1998 [orig. 1941])

Olofsson, Tommy: "Söderbergs doktor segrade över psykiatri" i *Svenska Dagbladet* 24.11.2005

Söderberg, Hjalmar: *Yngre samtidsnoveller* (Stockholm, 1952 [orig. 1903])

Söderhjelm-McKnight, Christina: *America in the works of Thorsten Jonsson* (Berkley, 1978)